

„ELNÉMULNI NEM SZERETNÉK MÉG. A HALLGATÁS AZONBAN SZÜKSÉGES.” HEIDEGGER 1945 UTÁN

SCHWENDTNER TIBOR

Heidegger a 2. világháború utáni években két olyan levelet is kapott, melyek a filozófus önértelmezését, pozícióját, a nyilvánossághoz való viszonyát alapjaiban érintették. Az egyik levelet volt tanítványától, Herbert Marcusétól,¹ aki az Egyesült Államokba emigrált, másikat pedig Jean Beaufret-től, egy francia filozófustól kapta. A két levél hangvétele és tárgya egészen más volt. Marcuse azt követelte Heideggertől, hogy szólaljon meg a náci rezsim bűneivel kapcsolatban, kérjen bocsánatot, és határolódjon el a náciaktól. Beaufret pedig azt kérte a filozófustól, hogy foglaljon állást a humanizmussal kapcsolatban.

Heidegger mindkét levélre válaszolt, Marcuse-nak magánlevél formájában, mely csak később került nyilvánosságra (Marcuse 1947-48), amelyben azt indokolja meg, hogy miért nem hajlandó nyilvánosan beismerést tenni, hogy tévedett a náciizmus támogatásával kapcsolatban. Beaufret-nak is írt levelet, majd hamarosan meg is jelentette a *Levél a humanizmusról* című írását, mely az első publikációja volt 1945 után (GA 9: 313-364., magyarul: 293-349.).

Az egyik levél a hallgatás igenléséről és indoklásáról szól, a másik viszont a megszólalást, saját pozíció megjelenítését választja. Kérdésünk arra vonatkozik, hogy a hallgatás és a megszólalás miként viszonyul egymáshoz? Megtehetjük-e, hogy Heideggernek a náci bűnökről és a saját felelősségéről való eltöklélt hallgatását Heidegger személyéhez, rossz jelleméhez, stb. kötjük, s ettől különválasztva kezeljük a filozófus Heideggert, aki a humanizmuslevéllel újra legmagasabb színvonalon képviselt egy látszólag meglehetősen apolitikus filozófiát, melyet a náciizmustól, politikától függetlenül lehet értelmezni, ahhoz kapcsolódni, stb.?

Heidegger személyes politikai eltávolodásának és filozófiájának szétválasztása, melyet a magam részéről mindig is problematikusnak tartottam, nagyon sokáig meghatározó volt a Heidegger recepcióban, de a *Schwarze Hefte* megjelenése

¹ Marcuse 1928-ban a *Lét és idő* hatására visszaköltözött korábbi tanulmányainak színterére, Freiburgba, s vált Heidegger tanítványává. 1933-ban a náciizmus elől emigrált Németországból. „1933 januárjában hagytam el Freiburgot. Sem nekem, sem a barátaimnak nem volt tudomásunk Heidegger náciizmushoz fűződő kapcsolatáról 1933 előtt. Csak később kíséreltük meg Heidegger filozófiájának politikai affinitását rekonstruálni” – írja visszaemlékezésében Marcuse (1977. 162.)

után² nehezen képviselhetővé vált. Heidegger ugyanis a gondolati naplójában *a politikai véleményeket megfogalmazó privát embert és a filozófust saját maga kötötte össze*. A *Schwarze Hefte* alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a politika és a filozófia szorosan összekapcsolódik Heidegger életművében.

A következőkben azt szeretném megmutatni, hogy Heideggernek a két levélre való reakciója ugyanannak a stratégiának két oldala: Heidegger hallgatása a náci bűnökről és megszólalása a *Humanizmus-levél*ben összetartozik egymással. Erről az összetartozásról szól ez a tanulmány.

A MARCUSE LEVÉL

Herbert Marcuse 1947 tavaszán meglátogatta Heideggert,³ s miután hazatért az Egyesült Államokba, 1947 aug. 28-án levelet írt neki.⁴ Marcuse fel szólította volt mesterét, hogy nyilvánosan szólaljon meg a náci bűnökkel és a saját szerepével kapcsolatban.

Marcuse érvelése szerint Heidegger 1933-34-ben sokoldalúan kiállt a náci rezsim mellett: beszédeket tartott, írásokat jelentetett meg és tettekkel is a nácik mellé állt. 1934 után is Németországban maradt, és a náci Németország veresége után sem ítélte el nyilvánosan a nácik bűneit, s nem is kért bocsánatot azért, hogy támogatta ezt a rezsimet⁵ „Nem tudjuk Heideggert a filozófust és Heideggert az embert elválasztani egymástól, ez ellentmondana Heidegger filozófiájának is.” (uo.)

Heidegger válaszában elején azt hangsúlyozza, hogy aki nem élt Németországban a kritikus időszakban 1933-45 között, az nem is tud megfelelő fogalmat alkotni az ott történekekről. 1933-ban a szellemi élet megújítását, a szociális ellentétek kibékítését és a nemzetközi kommunizmustól való védelmet várta a nemzetiszocializmustól. 1934-ben belátta tévedését, arról pedig nem tehet, ha mások propagandisztikus módon felhasználták a nevét. A vallomással kiszolgáltatná magát és a családját a támadásoknak. Azért sem tartja lehetségesnek a nyilvános bocsánatkérést, mert azzal azokhoz a valódi nácikhoz hasonlítana, akik most taktikai okokból hamut szórnak a fejükre. Heidegger válaszában leginkább megütköztető része, hogy a keleti németek kitelepítését hasonlítja a

² Az 1931-51 közötti feljegyzéseket a *Gesamtausgabe* következő kötetei tartalmazzák: GA 94, GA 95, GA 96, GA 97, GA 98.

³ Marcuse ebben az időben az OSS (US Office of Strategic Services – a CIA elődje) szolgálatában állt, egyetemi tanári tevékenységét 1952-ben kezdte meg a Columbián és a Harvardon.

⁴ Vö. Marcuse 1947-48

⁵ „Sokan közülünk régóta várunk Öntől egy szóra, egy szóra, mellyel Ön világosan és végérvényesen szakítana a nácikkal való azonosulással, egy szóra, amely kimondaná az Ön mai és valódi viszonyát a történekekhez.” (uo.)

vészorkorszak idején elkövetett bűnökhez, kettős mércével vádolva azokat, akik tőle vallomást kérnek.

Marcusét sokkolta Heidegger válasza; végül azért válaszolt a levélre: Szerinte kívül áll a lehetséges vita körén Heidegger érve, hogy a vészorkorszakot a keleti németek kitelepítésével hasonlíttja össze: „Ezzel a mondattal vajon nem került ön azon a dimenzió kívül, ahol lehetséges egyáltalán egy beszélgetés emberek között – a logoszon kívül? Mert csak teljesen e ’logikai’ dimenzió kívül lehetséges, hogy egy bűncselekményt azáltal magyarázunk, kiegyenlítünk, ’megértünk’, hogy egy másikat talán megtettek.”⁶

A BEAUFRET-LEVÉL

Jean Beaufret még ismeretlenül 1945 őszén írt levelet Heideggernek, melyben kezdeményezte a személyes találkozást. Beaufret egy évvel később látogatta meg először Heideggert,⁷ a találkozásból hosszú barátság alakult ki.⁸ 1946 november 10-én Heidegger levelet kapott tőle a következő kérdéssel: „Hogyan adhatunk a ’humanizmus’ szónak újra értelmet? [...] Hogyan tudjuk a kaland elemét, amely minden kutatásnak szárnyakat kölcsönöz, megmenteni, anélkül, hogy a filozófiát egyszerű kalandorrá változtatnánk?” (idézi Denker 2017. 9.) Heidegger válaszol a „Levél a humanizmusról” című írásával, mely 1947-ben jelent meg,⁹ s a következő évtizedekben a késői Heidegger gondolkodásának alapszövegévé, a Heidegger-recepciót – különösen Franciaországban¹⁰ – meghatározó írássá válik.

A *Fekete füzetek*ben Heidegger mehökkentő módon utal a *Humanizmus-levélre*: „Elnémulni (Verstummen) nem szeretnék még. A hallgatás (Schweigen) azonban szükséges. A „Levél a humanizmusról” talán alkalom lehet erre.” (1947. GA 97: 233.) Mit jelenthet az, hogy a „Levél a humanizmusról” alkalmat jelent a hallgatásra? Túl könnyű válasznak tűnik, hogy ebben az írásban nem beszél a náci ügyekről. *Feltevésem szerint a hallgatás inkább olyan aktív értelmezést jelent, mely lehetetlenné tesz bizonyos kérdések, mindeneke előtt a felelősség kérdésének felvetését. A filozófus és a német nép felelősségének a kérdését.*

⁶ Marcuse, 1947–48, vö. még Macuse 1977.

⁷ Francia filozófusok sora kereste fel Heideggert a háború befejezése után a szellemi kapcsolatokat keresve, lásd erről pl. Payen, 2022. 473–483.

⁸ Vö. Jäger, 2021. 459. skk.

⁹ „Heidegger egy hosszabb szöveget küldött levél formátumban Beaufret-nak 1946 decemberében, melyet aztán helyesbített és publikált 1947-ben „Levél a humanizmusról. Levél Jean Beaufretnek Párizsba” címmel.” (Rockmore, 1995. 92.)

¹⁰ „[E]z a levél, melyet egy franciának címeztek, a francia Heidegger-recepciót és a francia filozófiai diskurzus egy részét szinte túlbecsülhetetlen módon határozta meg és irányította.” (Mende, 2013. 216., vö. még 225. sk.)

Marcuse ugyan pár hónappal későbbben fogalmazta meg a kérdéseit, de ezek 1945-től nyilvánvalóan napirenden voltak Heidegger életében: Mit keregett Heidegger, a kor egyik legnagyobb gondolkodója a náci támogatói között? Van-e köze Heidegger gondolatainak a náciizmushoz? Kit terhel a felelősség a náci által elkövetett bűnökért?

A következőkben azzal a feltevéssel olvassuk újra a Humanizmuslevelet, hogy ott e fenti kérdések ellehetetlenítése, elhallgattatása történik meg, természetesen filozófiai síkon és módon.

A HUMANIZMUS-LEVÉL

Heidegger azzal kezdi az írását, hogy a gondolkodást cselekvésként mutatja be: „A gondolkodás cselekszik, amennyiben gondolkodik (Das Denken handelt, indem es denkt).” (GA 9: 313., magyarul: 293.) Első pillantásra úgy tűnik, hogy a felelősség kibontásának irányába megy ez a kijelentés. „A cselekvés lényege a beteljesítés (Vollbringen).” (uo.) Ám ki az alanya e felfogásban a cselekvésnek? Heidegger válasza e kérdésre, minden, csak nem magától értetődő. „A gondolkodás a létnek az ember lényegéhez való vonatkozását teljesíti be.” (uo.) „A gondolkodás a lété, amennyiben a gondolkodás a létből történik meg, s így a léthez tartozik.” (GA 9: 316., magyarul: 295.)

A gondolkodói tevékenység alanya nem a filozófus, aki megfogalmazza e gondolatokat, hanem a gondolkodás, amely a létet engedi szóhoz jutni. Aki gondolkodóként cselekszik, az „a létnek való engedést viszi véghez (Das Denken vollbringt dieses Lassen).” (290) Heidegger 1945-46 táján a *Fekete* füzetekbe a következőket írta: a filozófus „[a] lét (Seyn) által tollbamondottakat a nyelvbe írja be” (GA 97. 86.), vagyis nem mi vagyunk a szerzői a gondolatainknak, hanem a lét.¹¹

Az individuális alanyiség és a szubjektivitás kikapcsolása¹² egyik sarokpontja a késői Heidegger filozófiájának. A szubjektivitás előtérbe helyezése a metafizikai gondolkodás egyik fő jellemzője Heidegger szerint.¹³ A metafizika

¹¹ Sloterdijk szavaival: „Heidegger a létet minden lényeges levél szerzőjévé emeli, ő maga pedig a lét írónaként lép föl.” (Sloterdijk, 2000. 1032.) A levél ebben az összefüggésben olyan szöveget jelent, melynek van címzettje. „A könyvek barátoknak írt hosszabb levelek, amint azt a költő Jean Paul megállapította.” (uo. 1026.)

¹² A szubjektum fogalmának és a szubjektivitás filozófiájának a kritikája már korábban is, pl. a *Lét és idő*ben jelen van Heideggernél, azonban a mindennapiság, önmagasság és a döntés kérdésköre a centrumban marad, ezáltal a perspektíva jelentősen különbözik a késői Heideggerétől.

¹³ A léttörténeti gondolkodás fő körvonalai 1936-38 táján alakultak ki Heideggernél. E gondolkodásmód első nagy műve a *Beiträge zur Philosophie. Vom Ereignis* című kézirat, mely csak 1989-ben jelent meg (GA 65). A léttörténet azt jelenti Heidegger számára, hogy a lét korszakokonként különböző módon adja magát, ily módon az

gyűjtőfogalma lesz minden olyan törekvésnek, mely az individuális kezdeményezést, az akaratot, az emberi pozíció önálló pólusként való bejátszását feltételezi. Így a humanizmus is a metafizikai gondolkodás egyik megnyilvánulásként jelenik meg. „Minden humanizmus vagy egy metafizikán alapul, vagy ő maga képezi egy metafizika alapját.” (GA 9. 321., magyarul: 299. sk.)

Az egzisztencializmus elutasítása mögött részben az áll, hogy az egyéni döntés hangsúlyozását elutasítja Heidegger. Az egzisztencia (Existenz) valójában ek-szisztencia (*Ek-sistenz*): „Az ek-szisztencia tartalmilag a lét igazságába történő ki-állást jelenti.” (GA 9: 326., magyarul: 304.) Az egzisztencialista pozíció visszautasítása az alanyiség visszaszorítását is jelenti. „Az ember sokkal inkább maga a lét által a lét igazságába ‘vetett’, hogy ily módon a lét igazságát óvja, [...] hogy az Isten és az istenek, a történelem és a természet bejuttak-e, és miként jutnak be a lét fénykörébe (Lichtung) – jelen és távol vannak-e –, arról nem az ember dönt (entscheidet nicht der Mensch).” (GA 9: 330., magyarul: 307.)¹⁴

„[E]ntscheidet nicht der Mensch.” – nehéz lenne e ’46-os mondat jelentőségét túlbecsülni. A fiatal Heidegger számára az egzisztenciális döntés filozófiai jelentősége rendkívüli volt. A Lét és időben a választás választása (Wählen der Wahl), az eltökéltség (Entschlossenheit) és a döntés (Entschluß) fogalmait jelzik az egzisztenciális döntés fontosságát a filozófus számára.¹⁵ „A választás pótlása viszont a választás választását, a saját önmagunkból eredő lennitudásunk melletti döntést jelenti.” (SZ: 268., magyarul: 311.) Vagyis az egzisztenciális döntés a szabadságunk működtetésére, a lennitudásunkra vonatkozik, ily módon a választás választásáról van szó.¹⁶ Az inautenticitás (Uneigentlichkeit) éppen azt jelenti Heidegger számára, hogy nem hozzuk meg a döntéseinket, hanem a nyilvános értelmezettségben konzervált döntéseket követjük önálló viszonyulás nélkül. „Minthogy az akárki mégis minden ítélet és döntést megszab, a mindenkori ittlét válláról leveszi a felelősséget. [...] Az akárki

ember sorsává válik, aki csak ennek az adódásnak a fénykörébe tud belépni, vagy a belépést elmulasztani. „A lét sorssá válik azáltal, hogy [...] adja magát. Sorsszerűen elgondolva ez azt jelenti: adja és egyszerre megtagadja magát.” (GA 9. 335., magyarul: 311.)

¹⁴ A belevetettség a késői Heideggernél a lét történetiségébe való vetettséget jelenti. „maga a lét, amely az embert az itt-lét ek-szisztenciájába mint létezésbe küldi. Ez a sors a lét fényköréként történik meg, amiként a lét van.” (GA 9. 337., magyarul: 312.)

¹⁵ Heidegger decizionizmusának kritikáját lásd pl. Krockow, 1959. 76.; Löwith, 1984. 61.; Wolin, 1991. 62..

¹⁶ Heidegger Arisztotelész etikájában is megtalálja az egzisztenciális döntés motívumát: „Az agathón az, aminek a kedvéért az ittlét van, amivé válhat, amiben önmagához eljut, amiért döntést hoz. Az agathón nem más, mint az ittlét önmagára vonatkozó döntése, mint aminek a kedvéért az ittlét az, ami. Ebben a döntésben az ittlét a saját szabadsága mellett dönt.” (GA 28. 361.)

tehermentesíti tehát a mindenkori ittlétet a maga mindennapiságában.” (SZ: 127., magyarul: 155.)

Heidegger 1933-as politikai ámokfutásának idején is a döntés elementáris fontosságáról beszél, ugyanakkor itt már kollektív döntésről van szó. A rektori beszéd végén például így ír: az, hogy „a Nyugat saját szellemi eresztékeibe omlik-e össze, [...] egyedül attól függ mi mint történelmi-szellemi nép akarjuk-e még, akarjuk-e ismét önmagunkat – avagy többé nem akarjuk. Minden egyes ember *részese* e döntésnek.” (GA 16. 117., magyarul: 73. sk.)¹⁷ Az egzisztenciális döntés 1919-től, a filozófus önálló fellépésének kezdeteitől egészen 1936-37-ig a *filozófiai öneszmélés előfeltétele és konstituens része volt*.

A fordulat, amely 1936 körül következett be, egyszerre érintette a heideggeri filozófia alapjait és a politikai nézeteit. Ami a filozófiát illeti, érdemes egy bejegyzését idéznünk a *Fekete füzetek*ből: „1936 nyarán világosan megtapasztaltam azt a helyet (Ortschaft), ahol a gondolkodásomnak tartósan maradnia kell. Ezt a helyet már a *Lét és időben* kerestem sejtésszerűen. Így keletkezett ezen a nyáron a *Beitrag*. Azóta minden e hely gondolkodói otthonossá tételéről szól, arról, hogy a gondolkodás képes legyen megmaradni e maradandó helyen.” (GA 97. 191.) Heidegger persze a folyamatosságot hangsúlyozza, mégis világosan látszik, hogy e ’47-es szöveg egy másik gondolkodói világról beszél, amelyet 1936-ban kezdett belakni Heidegger.

A filozófiai fordulat idején zajlott le az a politikai átalakulás, melynek eredményeképpen egyre inkább szembefordult a filozófus a fennálló nemzeti-szocialista rezsimmel.¹⁸ A *Fekete füzetek* és a hátrahagyott nagy kéziratok¹⁹ alapján rekonstruálható, hogy Heidegger – ha nivelláló módon is – élesen kritikussá vált a fennálló politikai berendezkedéssel szemben. E kibontakozó történelmi időszakot „a *beteljesült értelmetlenség korszaká*”-nak nevezi (GA 96. 93.) A heideggeri kritika kulcsfogalma a machináció: „A machináció hatalma [...] a végérvényesség állapotába ment át; népek, államok és kultúrák

¹⁷ 1933 augusztusában a „Der deutsche Student als Arbeiter” c. beszédében is a kollektív döntés kerül a középpontba. „A németek történelmi néppé válnak. [...] Egy nép jövője semmiképpen sem abból áll, ami még nem volt. A jövő jön és eljövő módon itt van a tudó döntésben, amely által a nép önmagát önmagához hozza [...]. A harcban [...] a nép saját létét ragadja meg a kibontakozó állammá válás során.” (GA 16. 200.)

¹⁸ A rezsimmel való szembefordulás nem jelenti ugyanakkor automatikusan, hogy Heidegger szembefordult volna azokkal az eszmékkel is, melyeket ő személyesen a nemzetiszocializmusnak tulajdonított. Az 1935-ös *Bevezetés a metafizikába* című egyetemi előadásában egy ismert és vitatott helyen ki is fejezte ezt a kettősséget: „Amivel ma úgy házalnak, mint ami teljességgel a nemzetiszocializmus filozófiája, aminek azonban e mozgalom belső igazságához és nagyságához semmi köze sincsen [...]”. (GA 40. 208., magyarul: 99.)

¹⁹ Heidegger 1936 és 1944 között jó néhány nagy terjedelmű kéziratot írt, melyek csak 1989-el kezdődően jelentek meg (GA 65 – GA 78).

különbségei már csak a homlokzatokon jelennek meg.” (GA 96. 52. sk.). „Minél feltétlenebbül érvényesül a totális mozgósítás, annál elkerülhetetlenebb a metafizikai értelemben vett kommunizmus. A mindenkori államformák, a demokratikus, a fasiszta, bolsevik, és ezek kevert formái homlokzatok.” (GA 90. 231.) E rezsimek vezetői pedig – beleértve Hitlert is – bűnözők, pontosabban planetáris főbűnözők. „A planetáris főbűnözőket, akik a legeslegújabb korban váltak először lehetségessé és szükségyszerűvé, egy kézen éppen meg lehet számolni.” (GA 69. 78., vö. GA 96. 40.)

Amikor Heidegger a német összeomlás után először megszólalt a világ nyilvánossága előtt, ez a – nagyközönség előtt egyáltalán nem ismert – politikai és filozófiai fordulat jelentette számára a gondolati háttérét. E fordulat fontos jellemzője volt a különböző politikai berendezkedések nivelláló értelmezése: a liberális, a kommunista, a fasiszta és a nemzetiszocialista egyaránt a machináció totalitárius uralkodó rendszer, továbbá léttörténet sorsszerű jellege. E filozófiai háttér mellett Heidegger egyéni sorsát is figyelembe kell vennünk a *Humanizmuslevél* értelmezésekor. A tanítástól eltiltották, Marcuse néhány hónappal később megfogalmazott kérdései már akkor jelen voltak Heidegger számára: miben áll a filozófus felelőssége a náciizmus büntetteivel kapcsolatban?

Ha a *Humanizmuslevél*ben úgy fogalmaz Heidegger, hogy „nem az ember dönt”, akkor a náciizmus bűneivel kapcsolatos felelősség kérdése (is) válaszol. A szöveg megerősíti ezt a feltételezést, amikor a filozófus a gonosz eredetét boncolgatja. „Az üdvvel együtt a lét fénykörében (Lichtung) jelenik meg a gonosz (Böse). Ennek lényege nem az emberi cselekvés pusztá rosszságában (Schlechtigkeit), hanem a rettenetes gonoszságában (im Bösertigen des Grimmes). Mindkettő, az üdv és a rettenetes, mégiscsak azért lehetnek a létben, mert maga a lét a vitában álló.” (GA 9. 359., magyarul: 330)

A gonosz eredete tehát lét szintjén van, s ebből kell megérteni az emberi gonosztságot is. Heidegger az ittlét és az itt-lét közötti különbség bevetésével próbálja ezt kibontani. „Nem az ittlét semmít, amikor az ember mint szubjektum az elutasítás értelmében semmisít meg, hanem az itt-lét, amennyiben [...] az maga is a lét létezéséhez tartozik. A lét mint lét semmít. [...] Csak a lét biztosítja az üdv számára a kegyelemteli megnyílást és a rettenetes számára a vész nyomulását.” (GA 9. 360., magyarul: 331.)

Nemcsak hogy nem az ember dönt, hanem nem is ő az, aki semmít, megsemmisít, hanem a lét biztosítja „a rettenetes számára a vész nyomulását.”²⁰

²⁰ Heidegger számára már jóval korábban – 1938-40 közötti szövegekről van szó – világos volt, hogy az a politikai rendszer, melyben él, a brutális erőszakról és a megsemmisítésről szól. „Az erőszak nem más, mint a machináció folyamatosan megsemmisítő és a megsemmisítés fenyegetéseként kibontakozó lényege.” (GA 66. 16.) „A megsemmisítés öncéllá válik.” (GA 69. 77.)

Az elszabadult gonosz e végső létkorszak terméke, melyet a létfelejtés beteljesedése, a machináció totális uralma határoz meg.²¹ A lét történetének végső fázisában élünk, s ez – e szemlélet szerint – erősen behatárolja az egyéni felelősségünket: Heidegger filozófiai és politikai felelősségét is – és a német nép felelősségét is.

A FRANCIA KAPCSOLAT

Tom Rockmore két fázisát különbözteti meg a franciaországi Heidegger recepciónak, az elsőt a *Lét és idő* határozta meg, a másodikat viszont már a *Humanizmuslevél*. A *Lét és időre* támaszkodó értelmezés kulcsfigurája Jean-Paul Sartre volt, a legfontosabb szövegek pedig *A lét és a semmi*,²² továbbá az *Az egzisztencializmus humanizmus*.²³ A recepció második és sokkal kiterjedtebb korszakát már a *Humanizmuslevél* határozta meg, A *Humanizmuslevél* hatását az is növelte, hogy nagyon hamar lefordították, ellentétben a *Lét és idővel*, mely csak 1986-ben jelent meg franciául.²⁴ A *Humanizmuslevél* nagy hatást gyakorolt a strukturalizmusra, posztstrukturalizmusra és posztmodernre többek között Foucault-ra, Derridára, Deleuze-re és Barthesra (Rockmore, 1995. 57., 107.).

A következőkben csak az egyik lehetséges hatásösszefüggést szeretném itt jelezni. A *Humanizmuslevél* egyik alapvető csapásiránya – mint láttuk – az ember alanyi döntésének a kikapcsolása. E motívum Barthes és Foucault munkásságában egyértelműen kirajzolódik.

Barthes 1968-ban írta „A szerző halála” című rövid, de nagy hatású tanulmányát. Barthes a szerzőséget történeti képződményként ábrázolja, mely a modernitással jött létre, az angol empirizmus, a francia racionalizmus és a német reformáció szellemiségéből nőtt ki. A legújabb idők gondolkodása²⁵

²¹ Az 1949-ben tartott egyik brémai előadásában hasonló értelmezési irányban megy a filozófus: „Földművelés most nem más, mint motorizált táplálkozásipar, lényegében ugyanaz mint a hullákkal való foglalatосkodás a gázkamrákban és a megsemmisítő táborokban, ugyanaz, mint országok blokádja és kiéheztetése, ugyanaz, mint a hidrogénbombával való foglalatосkodás.” (GA 79. 27.) „Százazrek halnak meg tömegesen. Meghalnak egyáltalán? Elpusztulnak. Megölik őket. Meghalnak ők? Hullákkal való foglalatосkodás állományának darabjaivá válnak. A megsemmisítő táborokban észrevétlenül likvidálják őket.” (GA 79. 56.)

²² Vö. Sartre, 2006.

²³ Magyarul *Exzisztencializmus* címmel jelent meg (Sartre, 1991).

²⁴ A teljes, legális fordítás jelent meg 1986-ban, egy kalóz kiadás '85-ben, a mű első fele pedig már '64-ben (vö. Rockmore, 1995. 95.).

²⁵ Barthes elemzésében már Mallarmé kezdte a sort (vö. még Foucault, 2000. b: 125.), de szerinte Brecht és Proust is fontos szerepet játszott e folyamatban (Barthes, 1996. 51.)

azonban szerinte egyre inkább aláásta a szerző tekintélyét és megkerülhetetlenségét. A szerző-központúság azt jelentette, hogy a szerzőt úgy fogjuk föl, mint saját művének múltját, aki úgy hozza létre azt, mint apa a gyermekét. A mű így a szerzőre vonatkoztatottan megfejtendő rejtvény, olyan végpont melyet a létrehozójára tekintettel lehet megfejtetni.

A szerző halála viszont azt jelenti, hogy „[a] sokszintű írásban minden *kibogozandó*, de semmi sem *megfejtendő*; a struktúrát nyomon követhetjük, minden szálán és minden szintjén 'felszedhetjük' (mint a harisnya lefutott szeméről mondják), de alapja nincsen; az írás terét bejárni kell, nem áthatolni rajta; az írás folytonosan felkínál valamilyen értelmet, de csak azért, hogy azután mindig elenyésszen: a jelentés szisztematikus kioltása felé halad.” (Barthes, 1996. 54.) A műalkotás olyan struktúra, mely nem a szerzője vonatkozásában érdekes, hanem az adott korszak értelem-összefüggésében.

Foucault „*Mi a szerző*” című előadásában a Francia Filozófiai Társaság vitáján fejtette ki az álláspontját a „szerző” vonatkozásában: van-e egyáltalán, s érdekes-e egyáltalán, hogy ki az, mi az. A vita háttérében *A szavak és a dolgok* (Foucault, 2000a) felfogása húzódott, ahol Foucault az „episztémé” (Foucault, 2000a: 16.) fogalmával írta le azt az „ismeretelméleti mezőt” (uo.), azt a gondolati rendet, mely egy adott korszak gondolkodását meghatározta. „Valamely kultúra alapvető kódjai – amelyek meghatározzák nyelvét, észlelési sémáit, csereviszonyait, technikáit, értékeit, gyakorlatának hierarchiáját – már eleve rögzítik minden ember számára mindazon empirikus rendeket, amelyekkel dolga lesz és amelyekben belül majd eligazodik.” (Foucault, 2000a: 14.)

E keretek között a szerző jelentősége elvész s Foucault-nak arra a drámai kérdésre kell választ adnia, hogy milyen értelme és következményei vannak annak, ha olyan diszkurzív tereket rajzolunk fel, amelyekben a szerző eltűnik?²⁶ Foucault arra jut, hogy „[a] szerző – pontosabban az, amit szerző-funkciónak neveztem – nem egyéb, mint egyike a szubjektum-funkció lehetséges konkretizálásainak. Lehetséges, de nem szükségszerű: történeti alapváltozásait vizsgálva azt láttuk, hogy a szerző-funkció sem formájában, sem összetettségében nem állandó, sőt létezése sem nélkülözhetetlen.” (Foucault, 2000b: 138.) Foucault érvelési iránya egyértelmű, „e kérdések mögött kivehető a közhely elfojtott moraja: 'Mit számít ki beszél?'” (uo. 138.)

„[N]em az ember dönt.” – írta Heidegger a *Humanizmuslevélben*, hanem a léttörténeti módon felfogott lét, vagyis egy létkorszak alapvető értelmezési módja²⁷ meghatározó az egyének számára, még akkor is, ha rettenetes dolgok

²⁶ „'Mit számít ki beszél? [...] A kritika számára mindennapos témává vált a a szerző eltűnése.’” (Foucault „Mi a szerző?”, In. Foucault, 2000b, 119.

²⁷ Foucault-val mondhatnánk: episztéméje.

művelnek embertársaikkal: „[cs]ak a lét biztosítja [...] a rettenetes számára a vész nyomulását.” A francia filozófusok jelentős köre, amint láttuk például Foucault és Barthes, csatlakozott Heidegger értelmezéséhez, nem ismerve a filozófus palackba zárt, s nemrégiben megérkezett üzenetét, hogy itt a hallgatás stratégiájáról van szó.

IRODALOMJEGYZÉK

Martin Heidegger írásai

- GA 9 *Wegmarken*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1976, magyarul: *Útjelzők*, Osiris, Budapest, 2003. (Ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszky Éva, Korcsog Balázs, Pongrácz Tibor, Tózsér Endre, Vajda Károly, Vajda Mihály)
- GA 16 *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges. 1910-1976*, hrsg. von H. Heidegger, Klostermann, Frankfurt am Main, 2000.
- GA 28 *Der deutsche Idealismus (Fichte, Schelling, Hegel) und die philosophische Problemlage der Gegenwart*, hrsg. von C. Strube, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997.
- GA 65 *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1989.
- GA 66 *Besinnung*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997.
- GA 69 *Die Geschichte des Seyns*, hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 1998.
- GA 79 *Bremer und Freiburger Vorträge*, hrsg. von P. Jäger, Klostermann, Frankfurt am Main, 2005
- GA 90 *Zu Ernst Jünger*, hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2004.
- GA 94 *Überlegungen II-VI (Schwarze Hefte 1931-1938)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.
- GA 95 *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.
- GA 96 *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939-1941)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.
- GA 97 *Anmerkungen I-V. (Schwarze Hefte 1942-1948)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2015.
- GA 98 *Anmerkungen VI-IX. (Schwarze Hefte 1948/49-1951)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2018.
- SZ *Sein und Zeit*, Niemeyer, Tübingen, 1993., magyarul: *Lét és idő*, Osiris, Budapest, 2001. (Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István)

TOVÁBBI IRODALOM:

- Barthes, Roland 1996: „A szerző halála”, In. *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, Osiris, Budapest, 50-55. (Ford. Babarczy Eszter)
- Denker, Alfred 2017: „Martin Heideggers 'Brief über den Humanismus'. Eine biographische und werkgeschichtliche Einordnung”, In. *Heidegger und der Humanismus. Heidegger Jahrbuch 10.*, (hrsg. von Denker, A., Zaborowski, H.), Alber Verlag, Freiburg, 9-19.
- Foucault, Michel 2000a: *A szavak és a dolgok*, Osiris, Budapest, (Ford. Romhányi Török Gábor)
- Foucault, Michel 2000b: „Mi a szerző?” In. uő.: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, Latin Betűk, (Ford. Erős Ferenc, Kicsák Lóránt)
- Jäger, Lorenz 2021: *Heidegger. Ein deutsches Leben*, Rohwolt Verlag, Berlin
- Krockow, Christian 1958: *Die Entscheidung. Eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger*, Ferdinand Enke, Stuttgart
- Löwith, Karl *Heidegger – Denker in dürftiger Zeit*, Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1984.
- Mende, Dirk 2013: „'Brief über den Humanismus' Zu den Metaphern der späten Seinsphilosophie”, In. *Heidegger Handbuch. Leben – Werk – Wirkung* (hrseg. von Thomä, D.), Metzler Verlag, Stuttgart/Weimar, 216-226.
- Marcuse, Herbert 1947-48: *Correspondence with Martin Heidegger*, In. <https://www.marcuse.org/herbert/pubs/40spubs/47MarcuseHeidegger.htm>
- Marcuse, Herbert 1977: *Enttäuschung Erinnerung an Martin Heidegger*, edited by Gunther Neske, Pfullingen, Neske, 162-163.
- Payen, Guillaume 2022: *Heidegger. Die Biographie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Theiss, Freiburg, Leipzig
- Rockmore, Tom 1995: *Heidegger and French Philosophy. Humanism, Antihumanism, Being*, Routledge, London, New York
- Sartre, Jean-Paul 1991: *Exisztencializmus*, Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, (Ford. Csatlós János)
- Sartre, Jean-Paul 2006: *A lét és a semmi*, L'Harmattan, Budapest, (Ford. Seregi Tamás)
- Sloterdijk, Peter 2000: „Az emberpark szabályai. Válasz Heidegger Humanizmus-levelére”, *Jelenkor*, XLIII. évf., 10., 1026-1030. (Ford. Boros János)
- Wolin, Richard 1991: *Seinspolitik. Das politische Denken Martin Heideggers*, Passagen Verlag, Wien